

Александар ЛИТОВСКИ*

**КОНФЕРЕНЦИЈА НА МАКЕДОНЦИТЕ ОД
ЕГЕЈСКИОТ
ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА ВО БИТОЛА
НА 3 ДЕКЕМВРИ 1944 ГОДИНА**

Апстракт

Прилогот се занимава со политичката активност на Македонците од Егејскиот дел на Македонија во Битола кон крајот на 1944 г. Истовремено, се прави истражување, анализа и толкување на ставовите на политичките и воените претставници на НРМ кон македонското национално прашање во Егејскиот дел на Македонија.

Клучни зборови: Македонци, Егејски дел на Македонија, политичко дејствување, Битола.

**CONFERENCE OF MACEDONIANS FROM AEGEAN PART
OF MACEDONIA IN BITOLA AT 3TH DECEMBER 1944**

Abstract

Appendix deals with the political activity of the Macedonians in Aegean part of Macedonia in Bitola at the end of 1944. At the same time is doing research, analysis and interpretation of the views of political and military representatives of the NRM of the Macedonian national question in Aegean Macedonia

Key words: Macedonians, Aegean part of Macedonia, political action, Bitola.

Во Битола на 3 декември 1944 г., со присуство на 200 делегати од сите краишта на Егејскиот дел на Македонија, се одржала Конференција на Македонците од тој дел на Македонија.¹ Меѓу присутните делегати, како официјални гости од македонското и југословенското раководство биле Димитар

* Доктор по историски науки, кустос-советник во Н.У. Завод за заштита на спомениците на културата и музеј-Битола, ул. Клумент Охридски, бб, Битола, е-маил: acelito@freemail.com.mk.

¹ В. „Нова Македонија“ г. I, бр. 11 и 12, Скопје, 9 и 10 декември 1944 г.

Влахов,² потпретседател на АВНОЈ и претседател на Главниот одбор на Народноослободителниот фронт на Македонија (НОФМ) и Пецо Трајков,³ кој бил полковник на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија (НОВ и ПОМ) и член на АСНОМ.⁴

Одржувањето на Конференцијата на Македонците од Егејскиот дел на Македонија, било овозможено со ангажирање на политичките структури во градот Битола.⁵ Работата на Конференцијата се одвивала во зградата на Битолскиот театар. Откако биле исполнети химните на Демократска Федеративна Југославија и Демократска Федерална Македонија (ДФМ), Тодор Николов ја прогласил Конференцијата за отворена. Потоа, од името на дотогашната Привремена политичка комисија на

² Димитар Влахов (Кукуш, Егејски дел на Македонија, 8 ноември 1878 - 7 јуни 1953, Белград, Србија) раководел со Солунскиот окружен комитет на МРО и бил член на ЦК на МРО во 1903/04 г., бил раководител на ВМРО (Обединета), истакнат деец на македонското и меѓународното комунистичко движење, економист, публицист и државник.

³ Петар (Пецо) Трајков (село Врбени, Леринско, Егејски дел на Македонија, 2 јуни 1886 - 13 јануари 1964, Софија, Бугарија) војвода и раководител на протоговровистичката ВМРО, учесник во антифашистичката борба во Бугарија и Македонија, полковник. Во 1944 г. станал командант на бригадата „Гоце Делчев“, формирана од Македонци во Софија и Бугарија, која учествувала во завршните борби за ослободување на Вардарскиот дел на Македонија.

⁴ Веројатно бил присутен и Лазар Колишевски, кој во тие моменти бил секретар на Централниот комитет на КПМ и секретар на Главниот одбор на НОФМ. За ваквото тврдење постои индиректна информација во „информативниот лист“ на Битолскиот обласен народноослободителен одбор, каде се пренесува информација дека на 4 декември 1944 г. „идвајќи од Битола“ во Прилеп пристигнале Димитар Влахов и Лазар Колишевски. Државен архив на Република Македонија (ДАРМ), Подрачно одделение (ПО) - Битола, Збирка на весници, в. „Областна хроника“ г. I, бр. 5, 10 декември 1944 г. Покрај тоа, на Конференцијата, веројатно, присуствувале и претставници од Воените мисии на Велика Британија и Англија. Тодор Чепреганов, Велика Британија и македонското национално прашање 1944-1948, Скопје, 1997, 110.

⁵ Така на пример, за потребите на делегатите на Конференцијата, Градскиот народноослободителен одбор-Битола обезбедил да работат две кујни во градот. ДАРМ, ПО - Битола, Фонд: Народен одбор на градската општина Битола, 2. 240. 2. 48/132-133. Порај тоа, вечерта на 3 декември 1944 г. во Битола била организирана приредба по повод Конференцијата на Македонците од Егејскиот дел на Македонија и во чест на присутниот раководител Димитар Влахов. Приредбата била отворена од битолскиот хор кој ја интерпретирал македонската химна, па потоа и југословенската химна, а биле изведени и неколку други македонски песни и хорската рецитација „Поранил Гоце“. Потоа, артистите на Битолскиот театар извеле програма која опфаќала рецитација на песната „Партизани“ од Венко Марковски и сечот „Стојан под окупаторот“. Ристо Стефановски, Од хераклеја до Народен театар Битола, Битола, 1994, 68-69.

Македонците од Егејскиот дел,⁶ на присутните им се обратиле Наум Шупурков-Леон⁷ и Михајло Керамитчиев.⁸ Вториов, меѓу другото, рекол: „Тито и Комунистичката партија го реши националното прашање во Југославија. Но и во самиот грчки народ не угасна искрата за борбата и заедно со него и на македонскиот народ во Егејска Македонија. Советскиот сојуз, Англија и Америка, ги разбија ордите на фашистите и секој денеска знае оти фашизмот се уништува и дека од оваја борба, победителка ќе излезе демократијата. Македонскиот народ од Егејска Македонија се противпостави на грчките фашисти. Хилјади одат на заточение. Но со нив одат на заточение и самите Грци. Метаксас сакаше да уништи се што е македонско...“ Тој се задржал на слабостите на КПГ и грчкото антифашистичко движење во однос на националното прашање, посебно на слабостите и неправилностите кон македонското национално прашање, па рекол дека КПГ имала „отбранително држане“ и во процесот на постигнување на национално единство примила „во своите редови и неколку реакционери, кои станаја пречка да се дадат на Македонците права, и кои велеја ‚Вије Македонците сте малцинство, не треба да имате свои одреди, културни права, свои организацији.‘ Како резултат на тоа дојде заповедта да се разоружат македонските единици. Ние не можиме да го дадеме оражието, за тоа дојдофме тука. И от тука заедно ќе продолжиме

⁶ Привремена политичка комисија на Македонија под Грција, била формирана во Битола кон крајот на октомври или почетокот на ноември 1944 г. На нејзино чело се наоѓал Паскал Митревски. Ташко Мамуровски, Паскал Митревски и неговото време (1912-1978), Скопје, 1992, 48.; Вангел Ајановски-Оче, Егејски бури, Скопје, 1975, 139-140.

⁷ Наум Шупурков-Леон бил еден од поистакнатите македонски комунисти во Егејскиот дел на Македонија од пред Втората светска војна. Најпрво бил политички комесар на македонскиот Партизанскиот одред „Лазо Трповски“ во составот на ЕЛАС, а по 1945 г. во Битола извршувал разни политички и стопански раководни должности. По резолуцијата на Информбирото, емигрирал во источноевропските земји и се ставил во служба на антијугословенската и антимакедонската пропагандна кампања. Наум Пејов, Ставови и практика на раководствата на КП на Грција спрема македонското национално прашање во текот на НОБ, Зборник: Ослободителната војна и Револуцијата во Македонија, Скопје, 1973, 160.; Георги Даскалов, Учество на Българите в Егейска Македонија 1936-1946, София, 1999, 858, 862.

⁸ Михајло Керамитчиев (село Габреш, Костурско, 1915 - 31 мај 1981, Скопје) предвоен член на КПГ, политички секретар на Првата ударна бригада на Македонците под Грција на НОВ и ПОМ (позната и најчесто именувана како „Егејска бригада“), член на Главниот одбор на Народноослободителниот фронт (НОФ) на Македонците од Егејскиот дел на Македонија.

борбата против германскиот фашизам до полното му уништуење.“⁹

Најзначајно било опширното излагање на Димитар Влахов, со оглед дека тој ги изразува ставовите на македонското и југословенското раководство во однос на Егејскиот дел од Македонија. Откако, најнапред, ја поздравил Конференцијата со констатацијата: „Денешниот ден е за мене многу радостен зато што во вашите лица ги поздравувам браќјата од Егејска Македонија који се борат мажки против окупаторот и след тоа против натрешната реакција во Грција“, Димитар Влахов опширно се осврнал на историјата на Македонија. По историското вовед, веднаш ја констатирал тогашната фактичка положба во која се наоѓал македонскиот народ во Егејскиот дел: „Во Грција окупаторот е изгонен, но није немаме федерална Македонија во федеративна Грција и није таму не се ползуваме со никакви национални и културни права - на нас не ни је признато правото на оделено постојане.“¹⁰ Со ваквите констатации Влахов фактички обзнанил дека очекувањата на македонското и југословенското раководство се насочени кон признавање на националните права на македонскиот народ во Егејскиот дел и формално-правно конституирање на тој дел од Македонија како автономна политичка единица во рамките на Грција. Всушност, во овој дел од својот говор, Влахов направил компарација на извојуваното во Вардарскиот дел на Македонија и извојуваното, но ускратено, во Егејскиот дел на Македонија. Затоа, веднаш потоа рекол: „Но тој народ заслужува тије права оти не само се бори од 50 години наваму против тиранијата, а и сега учествува најактивно во борбата против фашизмот... Нашиот Македонски народ понесе исто така големи жртви, кој се должат на режимо, режим на угнетване а и на тоа да тој се бори машки против окупаторите, ЕДЕС, ЕКА и други слични фашистички организации. Нашиот народ и сега не се ползува од права кои има грчкиот народ. На нашиот народ не се признава народносно право и се преследваат луѓе кој слободно кажват дека се Македонци.“¹¹ Покрај тоа што протестираше против теророт и немањето на основни човечки и национални права за Македонците од Егејскиот дел на Македонија, Влахов протестираше и против искажувањето на територијални претензии од Грција кон ДФМ. Имено, разни грчки

⁹ в. „Нова Македонија“ г. I, бр. 12, Скопје, 10 декември 1944 г.; ДАРМ ПО-Битола, Збирка на весници, в. „Областна хроника“ г. I, бр. 5, 10 декември 1944 г.

¹⁰ ДАРМ ПО-Битола, Збирка на весници, в. „Областна хроника“ г. I, бр. 5, 10 декември 1944 г.

¹¹ Исто.

десно ориентиран политичар, па и самиот премиер на Грција, Георгиос Папандреу,¹² во тој период барале од големите сили во антифашистичката коалиција да овозможат проширување на Грција кон север. Заради тоа Влахов во својот говор рекол дека: „Тије империјалистички стреми на сегашното Грчко правителство не ке бидат реализирани. Македонскиот народ, благодарение на помошта на народите на Југославија, великиот Совјетски Сојуз; благодареније на поткрепата на основание на Атланската карта, ке го исполни нашиот идеал и знамето на Илинден и Крушовската република ке восторжествува, Македонија ке биди слободна и ке биди равноправен член во великата демократска федеративна Југославија под водачеството на славниот и мил другар Маршал Тито.“¹³ Говорот на Димитар Влахов, честопати бил прекинуван со бурни ракоплескања и скандирања од страна на присутните делегати.

Потоа на присутните им се обратиле Илија Димовски-Гоце,¹⁴ од името на борците на Првата егејска бригада, В. Карацов, од името на „младината на Егејска Македонија“, Пецо Трајков, кој, веројатно, зборувал како претставник на НОВ и ПОМ и претставникот на Комунистичката партија на Грција, Империдис.¹⁵

Пецо Трајков, меѓу останатото рекол: „Се јавувам пред вас со неисказано узбудване, со дирнато срце, со солзи на очи. Сили немам да искажам тоа, кое во овој момент осекјам... Еден живот по чудо куртулен, неколку пати исправен пред смрта, со едно око, со една рака, денеска се изправувам со тоа осекјане на сретен човек да ве поздравам во историјскиот град Битола, каде бев задоеен во ученичките столои, со идеите на Гоце Делчев, таја фантазија, тој

¹² Георгиос Папандреу /Γεώργιος Παπανδρέου/ (Калензи, Ахеја, Грција, 13 февруари 1888 - 1 ноември 1968, Атина, Грција), грчки политичар, Во неговата политичка кариера која започнала во 1923 г., трипати бил премиер на Грција (1944-1945, 1963, 1964-1965) и неколку пати бил министер во разни грчки влади. Имал републикански убедувања, заради кои во време на диктатурата на Метаксас бил протеран од Грција. Во време на Втората светска војна бил во грчката влада во бегалство која ја уживала поддршката на Велика Британија.

¹³ ДАРМ ПО-Битола, Збирка на весници, в. „Областна хроника“ г. I, бр. 5, 10 декември 1944 г.

¹⁴ Илија Димовски-Гоце (село Статица, Леринско, 1909 - 29 јуни 1961, Скопје) предвоен член на КПГ, најнапред бил командант на македонскиот Партизански одред „Лазо Трповски“ во составот на ЕЛАС во 1943 г., а потоа бил командант на Егејската бригада Во 1947 г. бил командант на баталјон на Демократската армија на Грција, а по префрлањето во НРМ станал мајор на Југословенската народна армија.

¹⁵ Т. Чепрегенов, Велика Британија и македонското национално прашање..., 110.

план, таја борба се оствари. - Македонија е слободна. Идејата за слободна Македонија која растеше во свеста на македонскиот народ, калена во него и запалена од Гоце Делчев и Даме Груев, од Илинденци, денеска таја слобода е свршен факт. Денеска македонскиот народ има своја држава.“¹⁶ Според „Нова Македонија“, Пецо Трајков зборувал и за најновите борби на македонскиот народ, кој заедно со другите народи на Југославија „под водителство на лјубимиот маршал Тито си ја извојува слободата во Вардарска Македонија“, а на крајот го „издигна лозунот“: „Да живее слободна и соединета Македонија во Нова Титова Југославија“.¹⁷

Претставникот на Комунистичката партија на Грција, Империдис, во својот говор на Конференцијата, во најголем дел се задржал на потребата од воспоставување на единство меѓу македонските и грчките антифашисти, а во интерес на заедничката борба. Тоа било најактуелното меѓусебно прашање на КПГ со Македонците, со оглед на фактот дека од октомври 1944 г. голем дел од македонските борци од ЕЛАС, заради недоразбирањата со ЕАМ и КПГ се наоѓале во Вардарскиот дел на Македонија. Затоа, Империдис рекол: „Идам да ве поздравам и да ви говорам во името на грчкиот народ. Многу добро знаете, оти не само вие, ами и ние бевме измачени од грчкиот фашизам. Грчкиот народ и македонскиот народ од Егејска Македонија заедно ја водеја борбата против реакционерниот режим... Денеска треба да ја продолжиме заедничката борба и пак заедно да ја биеме натрешната грчка фашистка реакција, која одново се надига на чело со Папандреу... Вие што дојдовте тука, во слободна Македонија, во нова демократска и федеративна Титова Југославија не згрешивте... Не заборавајте оти победата е наша. Советскиот сојуз, нова Југославија, демократското јавно мнение во Европа и Америка, сите слободолјубиви народи се на наша страна и со нас. Со нас, во последна сметка ќе бидат и Англичаните, макар денеска генерал Скоби да се бие со ЕЛАС во Грција. Да живее македонскиот народ.“¹⁸

По овие говори, Павле Раковски ги прочитал задачите кои стоеле за реализација пред Политичка комисија која требало да се избере, а тие се сведувале на: прво, да ги објаснува причините за расцепот со раководството на грчкото антифашистичко движење и, второ, да работи за надминување на истите, што, пак, би овозможило враќање на отцепените борци во Егејскиот дел, нивно

¹⁶ В. „Нова Македонија“ г. I, бр. 11, Скопје, 10 декември 1944 г.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

вклучување во натамошната борба за демократизација на Грција и извојување на македонски национални права.¹⁹

Потоа, Конференцијата на местото на дотогашната Привремена политичка комисија избрала одбор од 29 члена и Политичка комисија на Македонија под Грција од 10 члена. Ова политичко-претставничко тело на македонскиот народ од Егејскиот дел на Македонија, било во состав: Паскал Митревски (секретар), Ѓорѓи Урдов-Џоцо (заменик секретар), Наум Шупурков, Тодор Николов, Ѓорѓи Турунчиев, Павле Раковски, Ѓорѓи Атанасов-Блаже, Лазо Поплазаров, Михајло Керамитчиев и Наум Пејов. Во рамките на Политичката комисија, бил формиран и Секретаријат како потесно и извршно раководство, кое било во состав: Паскал Митревски, Ѓорѓи Урдов-Џоцо, Наум Шупурков, Тодор Николов и Лазо Поплазаров.²⁰

На самиот крај, на Конференцијата биле прочитани, прифатени и испратени поздравни телеграми до Јосип Броз Тито, АВНОЈ, АСНОМ, Сесловенскиот комитет во Москва, до македонската емиграција во Америка и Бугарија и до народот во Пиринскиот дел на Македонија.²¹

Може да се констатира дека, всушност, Конференцијата одржана во Битола на 3 декември 1944 г. ги прошири и потврди заложбите претходно усвоени на Партиската конференција на Егејската бригада.²² Најзначајно е дека била манифестирана волјата на Македонците од Егејскиот дел да ја продолжат борбата за социјални и национални права и била потврдена заложбата на раководството на македонската и југословенската држава за обединета Македонија. Ваквата констатација може да се поткрепи и со пишувањето на весникот „Нова Македонија“, кој ги изразува ставовите на македонското раководство и која акцентот го ставил

¹⁹ Вангел Ајановски-Оче, Егејски бури, 145.

²⁰ Т. Мамуровски, Паскал Митревски и неговото време..., 48-49.; Ристо Кирјазовски, Македонски национални институции во Егејскиот дел на Македонија (1941-1961), Скопје, 1987, 40.; Лилјана Пановска, Крајот на една илузија, Скопје, 2003, 35-36.

²¹ В. „Нова Македонија“ г. I, бр. 11, Скопје, 9 декември 1944 г.

²² Првата партиска конференција на Егејската бригада била одржана на 22 ноември 1944 г. во Битола. Најзначајно место во работата имало прашањето за односот на раководството на грчкото ослободително движење кон македонското национално прашање и Македонците од Егејскиот дел на Македонија. Констатирано било дека преминувањето на борците во Вардарскиот дел било изnudено од неправилната политика на грчкото ослободително движење. Сепак изразена била готовноста да се вратат во Егејскиот дел и со заедничка борба да се спротистават на подготвуваната реакција на монархистичките и англиските воени сили. Р. Кирјазовски, Македонски национални институции..., 90-91.

на тоа дека на Конференцијата: „беше изтакнато еднодушно желание на македонскиот народ да, во задружна борба со грчкиот народ, се бори до полното уништување на фашизмот и профашиската реакција, која сака да го избрише од лицето на земјата македонскиот народ во Грција“. Според весникот била „искажана цврста решеност да заедно со грчкиот народ ја продолжат борбата за демократизација на земјата, за признавање на националните права на македонскиот народ и неговото право за самоопределение.“²³ Сосема е јасно дека правото на самоопределување е барање за обединување на Егејскиот дел со Вардарскиот дел на Македонија. Впрочем, „Нова Македонија“ токму истиот ден кога се одржувала Конференцијата во Битола, објавил опширна статија на Димитар Влахов во која се инсистирало на „обединението на сите Македонци во федерална Македонија“ и тоа со помош на „своите браќа од Југославија“.²⁴

На 6 декември 1944 г. новоформираната Политичката комисија на Македонците под Грција испратила писмо, потпишано од нејзиниот секретар Паскал Митревски, до Централниот комитет на КПМ, во кое се изразувала спремност, без разлика на ставовите на ЕАМ и КПГ, македонските борци од Првата егејска бригада и раководителите кои се наоѓале во Вардарскиот дел, да се вратат во Егејскиот дел на Македонија и да ја организираат заедничката борба против реакцијата со грчкото ослободително движење.²⁵ Ваквите заложби биле потврдени и на Првата седница на Политичката комисија од 10 декември 1944 г.²⁶ Секако, ваквиот став на Политичката комисија бил целосно несоодветен во дадената меѓународна ситуација, па оттаму и практично неспроведлив. Имено, влегувањето на така крупна воена единица како Егејската бригада во Костурско, Леринско и Воденско, без согласност на КПГ, ЕАМ и ЕЛАС, кои во тој период го контролирале тој терен, би значело, веројатно, голем вооружен судир со многу обострани жртви и притоа тој судир не би имал никаква политичка рационалност. Згора на тоа, во време на одвивање на најголемите судири на ЕЛАС со англиските интервенционистички единици во Грција, влегувањето на Егејската бригада на територијата на Грција, сосема сигурно би била сметана, не само од официјална Атина, туку од Велика Британија и САД, како директно и отворено воено мешање на Југославија. Тоа пак би можело да има несогледливи последици,

²³ В. „Нова Македонија“ г. I, бр. 11 и 12, Скопје, 9 и 10 декември 1944 г.

²⁴ В. „Нова Македонија“ г. I, бр. 6, Скопје, 3 декември 1944 г.

²⁵ Егејска Македонија во НОБ (1944-1945), Скопје, 1971, т. I, док. 196, 284-286.

²⁶ Р. Кирјазовски, Македонски национални институции..., 40-41.

не само за меѓународната положба на новата југословенска држава, туку при еден отворен воен судир со западните земји би биле ризикувани сите дотогашни придобивки од југословенската и македонската антифашистичка борба. Впрочем, дека таквите ризици реално постоеле може да се заклучи и од силниот дипломатски притисок на Велика Британија врз Јосип Броз Тито, кој бил принуден да даде гаранции дека нема воено да интервенира во Егејскиот дел на Македонија и Грција.²⁷

Од Конференција на Македонците од Егејскиот дел на Македонија како конкретен резултат произлезе Политичката комисија на Македонците под Грција. Таа функционираше се до крајот на април 1945 г., кога била формирана нова политичка организација на Македонците од Егејскиот дел на Македонија со името Народноослободителен фронт.

Резиме

Конференција на Македонците од Егејскиот дел на Македонија одржана во Битола на 3 декември 1944 г. ги прошири и потврди заложбите искажувани и во претходниот период од страна на раководителите на македонското националноослободително движење во овој дел од Македонија. На неа, преку говорите на Димитар Влахов и Пецо Трајков биле повторно афирмирани и застапувањата на воено-политичкото раководство на новата македонска национална држава за признавање на националните права на Македонците во Грција и за обединување на Егејскиот со Вардарскиот дел на Македонија. Од Конференција на Македонците од Егејскиот дел на Македонија како конкретен резултат произлезе формирањето на Политичката комисија на Македонците под Грција, која како национално-политичко тело во наредниот период ги изразуваше ставовите на македонското националноослободително движење во Егејскиот дел на Македонија.

²⁷ Британските воени мисии во Македонија: документи, 1942-1945, Скопје, 2000, док. 354, 428-429. Британската дипломатија, решително се спротиставувале на било какви чекори за обединување на Македонија. Велика Британија и Македонија, документи, 18 август 1944-8 мај 1945, Скопје, 1995, т. I, док. 22, 85-90. На ова може да се додаде и ставот на САД, од 27 февруари 1945 година, по кој „...предвоените граници на Југославија, Бугарија и Грција по однос на македонската територија мораат да се сметаат како правни граници...“ а, се нагласувало дека владата на САД смета дека „не постои легитимна основа за кое и да е барање од страна на Македонија, како една независна држава или како дел од Југославија или од една поголема јужнословенска федерација на територија во рамките на Грција, која смета дека таа територија е „македонска““. Душан Поповски, Британската дипломатија и АСНОМ, Зборник: АСНОМ во создавањето на македонската држава, Скопје, 1987, 298-302.

Summary

Conference of Macedonians from Aegean part of Macedonia held in Bitola at 3th December 1944 to expand and confirm commitments expressed in previous period by the heads of macedonian national freedom movement in this part of Macedonia. In trough the speeches of Dimitar Vlahov and Peco Trajkov were affirmed again and representations of the military-political leadership of the new macedonian national state recognition of national rights for Macedonians in Greece and for unification of Vardar and Aegean part of Macedonia. The Conference of the Macedonians from Aegean part of Macedonia as a concrete result came formation of the political Committee of Macedonians in Greece, as a national political body in the future express the views of macedonian national freedom movement in Aegean part of Macedonia.

Користена литература

1. Ајановски Вангел-Оче, Егејски бури, Скопје, 1975.
2. Британските воени мисии во Македонија: документи, 1942-1945, Скопје, 2000.
3. Весник „Нова Македонија“ г. I, декември 1944 г.
4. Велика Британија и Македонија, документи, 18 август 1944-8 мај 1945, том I, Скопје, 1995.
5. Георги Даскалов, Учаскта на Българите в Егейска Македонија 1936-1946, Софија, 1999.
6. Државен архив на Република Македонија, Подрачно одделение - Битола, Збирка на весници, весник „Областна хроника“.
7. Државен архив на Република Македонија, Подрачно одделение - Битола, Фонд: Народен одбор на градската општина Битола.
8. Егејска Македонија во НОБ (1944-1945), том I, Скопје, 1971.
9. Кирјазовски Ристо, Македонски национални институции во Егејскиот дел на Македонија (1941-1961), Скопје, 1987.
10. Мамуровски Ташко, Паскал Митревски и неговото време (1912-1978), Скопје, 1992.
11. Пановска Лилјана, Крајот на една илузија, Скопје, 2003.
12. Пејов Наум, Ставови и практика на раководствата на КП на Грција спрема македонското национално прашање во текот на НОБ, Зборник: Ослободителната војна и Револуцијата во Македонија, Скопје, 1973.

13. Поповски Душан, Британската дипломатија и АСНОМ, Зборник: АСНОМ во создавањето на македонската држава, Скопје, 1987.
14. Стефановски Ристо, Од хераклеја до Народен театар Битола, Битола, 1994.
15. Чепреганов Тодор, Велика Британија и македонското национално прашање 1944-1948, Скопје, 1997.